

Følger nissen med på lasset?

Hvem tjener på at Hamsuns handlinger under okkupasjonen stadig fokuseres? Er hans fatale handlinger rett og slett brukbare redskaper i markedsføringens tjeneste, spør Tore Hennem Jacobsen.

kulturdebatt

De fleste av våre åndshøvdinge får ligge i ro ganske lenge ad gangen. De blir kanskje luftet i en aviskronikk på sin 100-årsdag, eller hvis de er heldige, finner deres forlag det opportunt å utgi en minneutgave. I tillegg til dette har spillefilmen i vår tid vist seg å være en habil oppfrisker av både litteratur og musikk.

I nordisk sammenheng fikk for eksempel Karen Blixen en renessanse etter filmene «Out of Africa» og «Babettes gæstebud», Mozart ble solgt som aldri før etter «Elvira Madigan» – eksemplene er legio. Hamsun derimot har aldri fått hvile lenge.

Fra det overveldende gjennombruddet med «Sult» har hans bøker solgt formidabelt, det har stadig vært nytteutgivelser av samlede verker, enkeltstående billigutgaver, minneutgaver, faksimileutgave av førsteutgave, diktsamlinger, teateroppføringer, dramatiseringer av romaner, ja til og med opera. Sannsynligvis har han også norgesrekord i filmatiseringer: flere filmatiseringer av «Pan», «Markens Grøde», «Sult», en tysk utgave av «Siste Kapittel», fjernsynsserien «Benoni og Rosa», «Landstrykere», en estisk versjon av «Victoria» og «Telegrafisten» passerer raskt revy.

Og nå altså Jan Troells film, med nytteutgivelse av «Paa gjengrodde Stier» som naturlig følge. I tillegg utallige biografier, bibliografier, doktorgrader, magistergrader og litterære hovedfagsoppgaver med utgangspunkt i forfatterskapet. Samtidig eksisterer det en forening for Hamsun-interesserte: «Hamsun-Selskapet», og Hamarøy kommune er medarrangør av biennale Hamsun-dager med deltagere fra hele Norden.

er vel nazistiske trekk åpenbare? Jorddyrking, «Blut und Boden» og den sunne, livskraftige ariske hovedperson som underlegger seg sine omgivelser. Slik kan de nok leses hvis man insisterer. Men hvilken interesse har gubben Isak som er som sett gjennom en hvirvel i ruten, for dikteren Hamsun? Det er jo undergangsmennesket lensmann Geissler som er den interessante person i romanen, som er handlingens katalysator, og som på mange måter er Hamsuns talerør. Blant Hamsuns mange romaner er etter min smak 90-årsromanene de beste. Om dette kan man mene som man vil, men det er et interessant faktum at Hamsun fikk sin litterære nobelpris for én roman: «Markens Grøde». Nobelkomitéen hadde i premisene for tildelingen mulighet til denne fremgangsmåte – selv om det vanlige var å gi prisen for et samlet forfatterskap. Komitéen kunne ikke godta mange av Hamsuns romaner som høyverdige, men de kunne plukke ut denne ene. Så variert var altså Hamsuns forfatterskap; det meste var ikke stuerent, men denne – hvor man, hvis absolutt vil, kanskje kan finne noe felles trekk med nazistisk ideologi – kunne godtas. At nettopp denne romanen førte til at Hamsun fikk nobelprisen i 1920, forteller mer om samtiden enn det forteller om Hamsun. For ham var boken bare én i en lang rekke romaner.

Hamsuns holdning

Den store skuffelsen for Hamsuns entusiastiske og store leserkrets var holdningen under okkupasjonen – ikke innholdet, hverken tematisk eller ideologisk, i noe av romanene. Mange brente hans bøker under krigen, noen kastet dem over gjerdet på Nørholm, de økonomiske levert dem inn til en bokhandel for salg. I mitt barndomshjem ble bøkene plassert usynlig i bokhyllens dyp. I 1952 kom de frem igjen; da var gjelden betalt. Man kan spørre seg selv hvem som tjener på at Hamsuns handlinger under okkupasjonen stadig fokuseres. Det er forståelig at den generasjon som selv opplevde krigen, opplever det som et åpent sår, men ellers... Er Hamsuns fatale

Interesserer fortsatt

Dette forteller oss på en ganske overbevisende måte at Hamsuns forfatterskap alltid har interessert publikum og fortsatt gjør det. Hva så med innholdet i litteraturen – hva med idéene? Helt fra bøkene kom ut, er de blitt mottatt ulikt. Noen blir fascinert av stilen og tar avstand fra samfunns- eller menneskesynet, andre godtar både form og innhold. Det var ikke så ulidelig komplisert den gang. Den litterære, radikale krets med Sigurd Hoel i spissen applauderte Hamsun for ordkunst, stil og komposisjon, men tok rimeligvis avstand fra mye av innholdet.

Så langt var alt relativt vel, men så kom krigen. Etter Hamsuns virksomhet 1940–1945 begynte plutselig mange å undres på om bøkene var infisert av nazisme. Ikke bare bøkene skrevet sent i forfatterskapet, men også bøker skrevet før den første verdenskrig, ja før den av Hamsun så foraktede boerkrigen. Man fant idéer både her og der som kunne passe med fascistiske idéer lenge før fascismen og nasjonalsosialismen var presentert som politiske programmer. Var Hamsun pre-fascist?

Det mest skremmende med et slikt synspunkt er ensidigheten. Hamsun var sammensatt som person, bøkene var sammensatte og personene i bøkene likeså. Det er også vesentlig å huske på at hvis én idé fra en roman er identisk med én idé fra et politisk program, så er ikke dermed romanen infisert av dette programmet. Det må en kompakt overensstemmelse til for at dette skal være tilfelle. På samme måte som de aller fleste av oss vil finne et eller flere av sine egne personlighetstrekk i den forsøksvise definisjon av psykopatbegrepet – uten at vi er psykopater av den grunn. Sammenligningen er ikke tilfeldig, siden «psykopatenes diktatur» er blitt benyttet som betegnelse på nasjonalsosialismen i Tyskland.

Udengangsmennesker

Hamsuns romanhelter er stort sett outsiders, tapere eller udgangsmennesker. Her er mennesker som på et eller flere felter i sin personlighet er skadeskutt og som villender dykker ned for å bite seg fast i bunnen. Det burde være unødvendig å peke på den nevrasteniske hovedpersonen i «Sult», den hyperestetiske Glahn eller den schizofrene Nagel for å vise hva jeg mener. Det er variasjonen, det sammensatte og det uforutsigbare som preger dem. De hadde sannsynligvis endt i Sachsenhausen eller på dårehus hele gjengen hvis de hadde vært så uheldige å leve i det nasjonalsosialistiske Tyskland.

Hva så med «Markens Grøde», her

handlinger rett og si ett brukbare redskaper i markedsføringens tjeneste?

I en aviskritikk av Jan Troells utmerkede og troverdige Hamsun-film het det at filmen ikke ga noen politiske svar. Nei, den gjør ikke det. For hva slags svar skulle det blitt? Vi har for oss en genial dikter som lar en okkupasjonsmakt utnytte seg i propagandayemed for hva han er verd. Som en overstadig Nagel i «Mysterier» gir han oss sitt siste disharmoniske fiolinstrøk. Hvordan kan en slik litterær kapasitet gå så fullstendig over styr og skuffe oss slik? Dette er selvfølgelig et svar vi aldri vil få, det ville kun blitt spekulative teorier fra en pretensiøs psykolog uten så stor interesse for et alment publikum. Det er nå engang slik at genialitet på ett felt ikke garanterer for kvaliteter på andre felter.

Vi behøver ikke vite mye om Hamsun for å kunne antyde at han var en vanskelig ektemann, en tvilsom far, en frastøtende politiker og ubalansert og fordomsfull som samfunnskritiker. Også i skrift vil vi finne skamletter, også før den annen verdenskrig. Lord Byron hadde fortjent et bedre himmelbrev, flere avisartikler er uspiselige, og alle romanene er heller ikke like gode. «Ny Jord» og «Redaktør Lynge» blir nok ikke filmatisert med det første. Hamsun som dramatiker skal Marie Hamsun ha karakterisert som udugelig. Det går an å være litt enig med henne, selv om for eksempel Stanislavskij visstnok hadde betydelig suksess med Hamsun-dramatikk ved Moskva kunstnereteater.

Hamsun var ujevn og sammensatt både i ord og handling, så sammensatt at han og hans romanpersoner er hevet over mistanke om å passe inn i et totalitært system. Så ble han da også kastet ut under besøket hos Hitler og kun benyttet til det som var formålstjenlig. Det er tvilsomt om «Sult» og «Mysterier» hørte med blant Hitlers yndlingsromaner – de var vel heller av typen «entartet» litteratur.

Stiene bør gro

Konklusjonen etter dette er at vi for alltid vil beholde Hamsuns beste romaner uten noe fascistisk smittestempel. Så tar vi selvfølgelig avstand fra hans oppførsel under okkupasjonen og innser skuffet at vår ordkunstner ikke var uovertruffen på langt nær på alle felter. Men hvorfor handlet han som han gjorde? Spør de tolv måneder, spør skipene på havet... Og hva vi i etterpåklokskap bare kan beklage, er at Hamsun i sin åpenbart åndsfriske tilstand ikke fikk den rettergang og dom han hadde fortjent og også ba om. Men de stiene bør etterhvert få gro igjen.

TORE HENNUM JACOBSEN